

Ljiljana KOLENIĆ

Odsjek za kroatistiku Pedagoškoga fakulteta

L. Jagera 9, HR-31000 Osijek

MEĐUDIJALEKATSKI DODIRI I PROŽIMANJA U DJELIMA SLAVONSKIH PISACA 18. STOLJEĆA

Slavonski pisci 18. stoljeća posebnu pozornost posvećuju izboru riječi koje bi imale ući u književni jezik. Zalažu se, kao i hrvatski pisci prije njih, za izbacivanje tuđica iz jezika. Oni pišu standardnom štokavštinom, a ako za neki pojam nema riječi u štokavskom narječju, preuzimaju tu riječ iz kajkavskoga ili čakavskoga narječja te je prilagođuju fonetsko-fonološkim zakonitostima štokavskoga narječja.

Period od sredine 18. st. drži se za prvi period standardnoga razdoblja hrvatskoga jezika.¹ Njime počinje razdoblje standardne novoštokavštine s ijekavsko-ikavskim dvojstvom. »Ni drugim se značajnim dijalekatnim razlikama nije poklanjala osobita pozornost.«²

Slavonija se nakon oslobođenja od Turaka javlja kao novi književni centar. Tiskaju se književna djela što ih čita šire čitateljstvo, izlaze gramatike i rječnici. Velika se pozornost u to vrijeme u Slavoniji posvećuje izboru riječi koje bi imale ući u književni jezik, i grafiji. Slavonski su ljudi od pera, kao i ostali hrvatski pisci, jezični puristi, pa predlažu i propisuju da se tuđice imaju izbaciti iz standardne uporabe. Tako gramatičar Blaž Tadijanović u svojoj gramatici "Svašta po malo" (Magdeburg 1761) piše: »Metnio sam ja u ovoj knjižici dosta riči koje će se tebi viditi kakono nove i tuđe, ali su one prave ilirske. Zato uči se pravo svojim

¹ V. Milan Moguš: *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika*. U knjizi: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Djela HAZU, knjiga 63, Zagreb 1991, 42-48.

² M. M. N. d., str. 42, 43.

jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti ...»³ Iz citata se vidi da u samu uvodu u gramatiku Tadijanović savjetuje da se tuđice izbace iz rječnika i da se zamijene “pravim ilirskim riječima”. Tadijanoviću “ilirski” znači hrvatski. Poznate su takve, gotovo identične misli iz tzv. predstandardnoga razdoblja hrvatskoga književnog jezika. Tako je govorio i Pavao Vitezović, npr. 1702. u “Priručniku”: »Najdeš, moj štavče, u ovih malih knjižicah i pismo i riči nikoje nad kimi ćeš misliti jesu li pravo pisane i jesu li pravo hrvatske.«⁴ Pratimo iste misli u obojice autora. U njihovim će se djelima naći nepoznate riječi, ali su one, Tadijanoviću “prave ilirske”, Vitezoviću “pravo hrvatske”, odnosno ranije, “hrvatske ali slovinske”. Već Vitezović savjetuje da u književni jezik uđu riječi što su “pravo hrvatske”, a to znači kajkavske, čakavske ili štokavske. Pavao je Vitezović »unosio u svoja djela jezične osobine iz različitih dijalekata, ne samo iz čakavskih i kajkavskih nego i iz štokavskih. Važno mu je bilo da bude što manje posuđenica iz latinskoga, njemačkoga i mađarskoga jezika.«⁵ Blaž Tadijanović, gramatičar iz Slavonije, sredinom 18. st. razmišlja isto kao i Senjanin Pavao Vitezović u 17. i početkom 18. st.: iz književnoga jezika valja izbaciti posuđenice, a umjesto njih rabiti domaću hrvatsku riječ iz kajkavskoga, čakavskoga ili štokavskoga narječja. To za slavonske pisce i jezikoslovce znači da, ako u štokavskom književnom jeziku (na kojemu pišu svoja djela) nema riječi za koji pojam, valja uzeti riječ iz kajkavskoga ili čakavskoga narječja i jednostavno je “poštokaviti”. Slavonski su pisci poznavali čakavska i kajkavska jezikoslovna djela i služili su se njima.

Zanimljiva je usporedba nekih primjera iz Belostenčeva “Gazofilacija” i Tadijanovićeva rječnika u knjizi “Svašta po malo”.

Belostenčev rječnik: tinta, v. črnilo.

Tadijanovićev rječnik: crnilo, tinta.

Belostenčev rječnik: vura, sat.

Tadijanovićev rječnik: sat, ura.

Belostenčev rječnik: rubec, (D) marama.

Tadijanovićev rječnik: marama za usekanje ili rubac.

Takvih je primjera priličan broj. Bez obzira na to je li Tadijanović koristio Belostenčev rječnik pri izradi svoga, ili su ovakvi primjeri slučajnost, vidljivo je

³ Blaž Tadijanović: *Svašta po malo*, Magdeburg 1761.

⁴ Pavao Vitezović: *Priručnik aliti razliko mudrosti cvitje*, Zagreb 1702. Citat prema: *Zrinski, Frankopan, Vitezović. Izabrana djela*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 17, Zora. MH. Zagreb 1976, str. 54.

⁵ M. M. N. d., str. 39.

pravilo koje vrijedi i za ostale hrvatske slavonske pisce: *črnilo*, *vura*, *rubec* “poštokavljuju” se u *crnilo*, *ura*, *rubac*.

Razmišljanja i prijedlozi što ih je Vitezović iznio u 17. i početkom 18. stoljeća, prihvatili su slavonski pisci i jezikoslovci druge polovice 18. st. Tako Antun Kanižlić u “Primogućim uzrocima” 1760. piše: »Činiti će se komu da su ovdje nikoje riči nove i izmišljene. Ali nove nisu, premda običajne svima nisu, nahode bo se u različitim knjigah ilirskih, i razlog isti kaže da se bolje i lipše jedne i druge stvari drugim ričma izgovoriti ne mogu.«⁶ Prema tomu, i Kanižlić tvrdi da one riječi što se nalaze u različitim “ilirskim” (tj. hrvatskim) knjigama ulaze u književni jezik, premda svima nisu “običajne”. Takvo je shvaćanje hrvatskoga standarda Antun Kanižlić proveo i u praksi. Vrstan poznavatelj Kanižličeva djela, Josip Vončina, piše: »Kanižličev je knjiž. jezik nastao na temelju posavskoga govora, a naslojavanja u njemu potječu od svjesna nasljedovanja neslavonske (i to ne samo dubrovačke, odnosno južnohrvatske, nego i kajkavske) književnojezične prakse.«⁷

Matija Antun Reljković, pisac i gramatičar, govoreći o potrebi čišćenja tuđica iz standardnoga jezika, tvrdi u svojoj gramatici: »Nike riči, za poznati jesu li prave slavonske, ili su od Turaka ostale, prigledao sam ričnik dalmatinski, horvatski, pemski i poljski i gdi sam našao da ovi narodi jednu rič, ili svi, ili najposli dva, jednako izgovaraju, onu sam i ja uzeo i u moj ričnik za pravu slavonsku postavio, imajući za mene svidočanstvo toliki naroda slovinski.«⁸ Dakle, Reljković turcizam želi zamijeniti onom riječi koja se nalazi u barem dva slavenska rječnika. Na prvo mjesto stavlja “horvatski” rječnik, tj. kajkavski (vjerojatno Habeličev⁹ i Belostenčev¹⁰) i “dalmatinski”, tj. čakavski (vjerojatno Vrančićev¹¹), a iza njih “pemski”, tj. češki i poljski rječnik. Primjerice, za turcizam *ćuprija* nalazi u svim rječnicima zamjenu *most*. Za turcizam *sirće* nalazi u kajkavskom rječniku *ocet*, u čakavskom *kvasina*, *ocat*, u češkomu *ocet* i u poljskomu *ocet*. Kako u tri rječnika (kajkavskomu, češkomu i poljskomu) nalazi *ocet*, a samo u jednom *ocat* (čakavskomu), preuzima onaj oblik koji se nalazi u tri jezika. Reljkovićeva je gramatika štokavska,

⁶ Antun Kanižlić: *Primoguci i srdce nadvladajući uzroci*, Zagreb 1760. Citat prema: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski knj. XXVI, JAZU, Zagreb 1940, str. XXV.

⁷ Josip Vončina: *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU 368, Zagreb 1975, str. 172.

⁸ Matija Antun Reljković: *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767.

⁹ Juraj Habelič: *Dictionar ili reči slovenske*, Graz 1670.

¹⁰ Ivan Belostenec: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, Zagreb 1740.

¹¹ Faust Vrančić: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Mleci 1595.

pa on kajkavske i čakavske riječi prilagođuje fonetsko-fonološkim zakonitostima štokavskoga narječja. No, u ovom slučaju očito ne zna da se radi o obliku s nepostojanim *a*.¹²

Ako je odnos dva prema dva, odnosno ako se poklapaju riječi u čakavskom i kajkavskom rječniku s jedne strane, a s druge u češkom i poljskom, u tom slučaju Reljković se opredjeljuje za riječ koja se nalazi u kajkavskom i čakavskom rječniku. To se vidi iz više primjera. Tako za turcizme *bašča*, *bostan* nalazi u kajkavskom rječniku *vrt*, u čakavskom *vrtal*, u češkom *zahrada*, u poljskom *zagrada*. U svom "Ričniku" Reljković bilježi *vrtao*, a ne *zagrada*. Za turcizam *bukara* nalazi u kajkavskom rječniku *pehar*, u čakavskom *kupa*, u češkom *vodni ozban*, u poljskom *ozban vodnji*. Očekivali bismo da će Reljković, slijedeći svoje kriterije, prihvatiti *vodni ozban*, riječ koja se nalazi u dva slavenska rječnika, a *pehar* i *kupa* odbaciti, jer se svaka od tih riječi nalazi samo u jednom slavenskom rječniku. Međutim, u svom "Ričniku" ima zabilježeno: *pehar*, *kupa*. Za turcizam *čakšire* u kajkavskom je rječniku zabilježeno *lače*, u čakavskom *bičve*, *lače*, u češkom *nohavice*, u poljskom *nogavice*, a Reljković u svojem rječniku ima *lače*, iako bi prema pravilu morala uči i riječ *nogavice* budući da se nalazi u dva slavenska rječnika.

Antun Ivanošić još od đaćkih dana poznaje kajkavsku zagrebačku sredinu, pa uz dvije svoje ratničke pjesme dodaje i kajkavski tumač riječi. To su "Pjesma od junačtva viteza Peharnika"¹³ i "Pisma koji piva Slavonac uz tamburu, a Ličanin odpiva od uzetja Turske Gradiške iliti Berbira grada".¹⁴ U ovoj drugoj pjesmi stoji napomena: »NB. Slažuć tamburu Slavonac nikoje turske i bolje stranske iliričke riči srdčenima Horvatom razlaže«. ¹⁵ Isti je postupak i u "Pjesmi od junačtva viteza Peharnika", samo što nema napomena na početku. Ivanošić "razlaže" uz turcizme i "bolje stranske iliričke riči", što podsjeća na one Tadijanovićeve riječi: »Metnio sam ja u ovoj knjižici dosta riči koje će se tebi viditi kakono nove i tuđe, ali su one prave ilirske. Zato uči se pravo svojim jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti.«¹⁶ »Bolje stranske iliričke riči« jesu za Ivanošića štokavizmi koji su manje poznati u kajkavskoj sredini.

¹² Vidi Josip Vončina: *O postanku i načelima Relkovićeve Nove slavonske i nimačke gramatike (1767)*, Vojna krajina. Povijesni pregled, historiografija, rasprave, SNL, Zagreb 1984, 463.

¹³ Antun Ivanošić: *Pjesma od junačtva viteza Peharnika*, 1788. citati prema: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, Stari pisci hrvatski, knj. XXVI, JAZU, Zagreb 1940.

¹⁴ A. Ivanošić: *Pisma koju piva Slavonac uz tamburu, a Ličanin odpiva*. Citati prema br. 13.

¹⁵ A. I. N. d., str. 244.

¹⁶ B. T. N. d.

Evo nekih primjera u kojima Ivanošić tumači turcizme i nepoznatije kajkavcima štokavske riječi:

1. "Pjesma od junačtva viteza Peharnika"

- »u Ostrožac k begu na *kapiju*«
»Velika gospodska vrata, kroz koja kola prehađaju, imajuća vu sredini ili na kraju mala vrata.«
- »Alam, *salam*, beže gospodare«
»Tursko pozdravljenje.«
- »baš na *luci paše* paše od Travnika«
»Senokoša«.
- »u zao čas se pase u *Svetica*«
»Zove se mesto, gde vu kloštru negdašnjemu pavlinskomu Turki vu broju 72, od Peharnika u gradu Drežniku vlovljeni, postavljeni jesu sužnji, gde s njimi milostivno kruto barače se.«

2. "Pisma od uzetja Turske Gradiške"

- »mal' si nije krila *izšetio*«
»Pohabil.«
- »oću l' moći *srdcu* odoliti«
»Srdca žalost prekuhati, obladati.«
- »i pospane *pitlić* kara?«
»Pevec.«
- »bržje bolje *prozor* otvorila«
»Oblok.«

Vjerojatno je Ivanošiću pri tumačenju riječi pomogao Habledićev kajkavski rječnik "Dikcionar"¹⁷ iz 1670. jer uglavnom sve riječi koje se nalaze u Ivanošićevim tumačenjima, nalaze se i u Habledićevu rječniku.

Slavonski pisci 18. stoljeća pišu standardnom štokavštinom, a ako za neki pojam nema riječi u štokavskom narječju, uzimaju je iz kajkavskoga ili čakavskoga narječja, i poštokavljuju je. Zanimljiv je primjer Antuna Ivanošića, koji je svjestan da u Hrvata štokavština postaje osnovicom standardnoga jezika, ali je isto tako svjestan i toga da manji dio Hrvata još uvijek piše kajkavskim književnim jezikom. Poznajući dobro kajkavsku sredinu, ovaj Slavonac nastoji da ga razumiju i u toj sredini, pa tumači kajkavcima ne samo turcizme koji se još rabe u Slavoniji, nego i manje poznate štokavske riječi.

¹⁷ J. H. N. d.

CONTACTS AND INTERPENETRATION OF DIALECTS IN WORKS OF 18TH CENTURY SLAVONIAN WRITERS

Summary

Slavonian 18th century writers paid special attention to the selection of words which could become part of the literary language. Like Croatian writers before them, they wanted to eliminate foreign words from the language. They wrote in standard Štokavian. If a word for a certain concept did not exist in Štokavian, they borrowed it from Kajkavian or Čakavian, adapting it to phonetic-phonological rules of the Štokavian dialect.